

Az Árpádok eredet-mondája és a csuti alapítás

MEZEY LÁSZLÓ

1272 márciusában V. István ünnepélyes oklevélben erősítette meg atyja, IV. Béla csuti monostor alapítását.¹ A Budapest déli határán, Budafok és a Csepel-sziget között, a mai nevén Háros szigeten épült monostor-egyház és a vele kapcsolatos premontrei kolostor alapításának megerősítéséről van szó ebben a privilégialisban. De az oklevél nemcsak arról tudósít, hanem arról a tényről is számot ad, hogy V. István az atyja által elkezdett fundációt véghez vitte, az épületeket felemelte és az első alapítónak, IV. Bélának akaratát így teljes egészében valóra is váltotta.

A csuti monostor alapítási körülményeinek teljes tisztázását, vagy az arra irányuló kísérletet ezúttal, és különösen e folyóirat hasábjain nincs szándékomban elvégezni.² V. István oklevelében előforduló egy adat azonban mindenképpen reá szolgál arra, lévén a történeti megfontolások mellett filológiai érdekességű is, hogy éppen a Filológiai Közöny lapjain mutassuk be.

Lássuk tehát István király privilégiálisának³ azokat a részeit, amelyek gondolatmenetünk felindítására, de megalapozására is szolgálnak. „Sane considerantes, dilectos nobis in dei filio fratres ordinis premonstratensis tanto pocioris antidoto fauoris Regij prosequendos, | quanto specialiori deucione eosdem nouimus obsequijs et reuerencie beatissime uirginis, | que nostra et Regni nostri est domina et patrona, | beatique Eustachij | obligatos, ac uberioribus caritatis, que multitudinem peccatorum operit, operibus habundare; | ipsos uolentes pro nobis | et pro anima domini B. illustris Regis Hungarie, karissimi patris nostri, felicissime recordacionis, apud deum ponere intercessores, | monasterium pro eisdem fratribus in In-sula Chuth, | in honore beati Eustachij, | et domos, | ac officinas | religiose conuersionis quieti congruentes, | disposuimus, | sicut predictus karissimus pater noster, clare memorie, disposuerat et ordinauerat, | premissa deliberacione Regia ordinare.” A továbbiakban IV. Béla 1264. vélhetőleg október havában kelt két birtokadományozó oklevelét foglalja be az új ünnepélyesebb privilégiálisba és szokás szerint kihirdeti a királyi monostorok nagy kiváltságát: a szabadbíráskodást népeik fölött.

Az oklevél formulás részeinek vizsgálata gyorsan meggyőzhet arról, hogy V. Istvánnak nyolc esztendővel atyja két egyszerűbb privilégiális alapító és birtokmegállapító oklevele, illetőleg azok rendelkezéseit véglegesen megvalósító, IV. Béla király elhatározásból kelt adományleveleinek kibocsátásának elindított monostoralapítási folyamatot immár véglegesen lezáró, formájában (nagyobb intituláció, a teljes méltóságos, a római naptár szerinti keltezés) valóban ünnepélyesebb privilégiális, a monostoregyház, a prépostsági kolostor és a melléképületek (monasterium... domos et officinas...) teljes befejezése, esetleg szent Euszták szigeti egyházának felszentelése alkalmából kelt Farkas mester fehérvári prépost és alkancellár kezéből.

Ha már most ezek megállapítása után visszatérünk V. István oklevelének a diszpozíciókat indokló szövegére, a következők érdemelnek különösebb megfontolást: a premontrei rendi testvérek számára alapította atyja a csuti monostort, mégpedig azért, mert e rend tagjai másoknál inkább tisztelik az ország pátrónáját, de a csuti védőszentet, Eustachiuszt is. Hozzáfüzi még ehhez a premontreiek szorgos mívelkedését a szeretet cselekedeteiben, valamint azt a kíván-

¹ A csuti monostor fekvéséről, Árpád-kori viszonyairól: *Oswald Ferenc*, Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. — Művészettörténeti Értesítő. 1957. 241—242.

² Az alapítás előtörténetével, mely I. István idejéig nyúlik vissza, egy másik tanulmányomban szándékozom részletesebben foglalkozni. A prépostság alapításával ugyanis egy időben szűnik meg Szent Leustachius nagyszigeti esperessége, melynek előzménye a XI. századi archipresbyteratus. Így következtethetünk arra, hogy még a térítő István király volt az, aki szállásbirtoka első templomának patrocíniumát családjának eredetmondájára gondolva választotta meg.

³ Az oklevél legjobb kiadása: *Knauz N.*, Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I. 1874. n. 766. Ebből, valamint IV. Béla két adományleveléből (Knauz, i. m. nn. 669 és 670) Oswald Ferenc idézett tanulmányában is találunk részleteket.

ágát is, hogy a középkori magyar nevén Boldogasszony szerzete⁴ kanonokjai imádkozni fog-
nak „a hírveves emlékeztetű” Béla király lelkiüdvösségéért. E motívumok általában ismeretesek,
s pl. a turóci monostor alapító levelében IV. Béla szinte szó szerint így nyilatkozik a premon-
treiek Mária-tiszteletéről: „... considerantes fratres ordinis premontratis... specialiori
deuocione... nouimus obsequiis et reuerencie Beatissime Virginis, que nostra et regni nostri
est domina et patrona obligatos...”⁵ De meg az akkor még életben levő király ugyanúgy
bizakodik a premontreiek közbenjáró imádságaiban: „ipsos volentes pro nobis ponere inter-
cesores...”, miként fia majd 20 esztendő múltán, az immár az esztergomi minoriták templomá-
ban nyugvó atya lelkinyugalmaért reméli ugyanezt.

Mondom, mindezek, esetünkben ugyan figyelmet érdemelnek, de V. István oklevelének
a csuti alapítást motiváló szempontjai között mégis egy másik az, mely még különösebb érdek-
ségűnek látszik. A király, mint láttuk, azt állítja, hogy a csuti sziget monostor egyházának védő-
szentjét, a vértanú római tisztelet, szent Eustachiust a premontreiek másoknál különösebben
tisztelik. Ha már most ennek az állításnak reális alapját a monostort birtokbavevő premon-
treiek ama korbeli szokásai között akarjuk megtalálni, családás vár reánk. A XIII. századi
premontreiek Eustachius mártírnak olyan mértékben sem voltak tisztelői, mint akkoriban más
rendek, avagy egyházak. Világos bizonyosság erre, hogy a rend liturgiáját szabályozó ordináriusok
Euszták ünneplésére egy napot sem tartanak fenn, s a XII. században e szentnek, a premontrei
könyvekben még három leckés, tehát a legalacsonyabb rangban levő ünnepeit is megszüntetik,
és nov. 2-re csupán megemlékezést írnak elő Eusztákról és társairól.⁶

Ha ilyenformán az általános rendi szokásokban nem találjuk meg V. István király állí-
tásának az alapját, azt hihetnők, hogy a rendnek magyarországi monostoraiban lehetne nyomát
a király, Euszták különleges tisztelőének. Legvalószínűbben talán abban az esetleg bizonyítható
tényben, hogy e szent tiszteletére szentelt más monostor létezett Magyarországon a premontrei
egyházak sorában. Ha ez így lenne, méltán kelthetett volna bizalmat a királyban a tekintetben,
hogy az új alapításban is Euszták kultuszának gondos őrei lesznek a prépost-szerzet tagjai.
Oszwald A. Ferenc kitűnő összeállításából azonban nagy biztonsággal tudunk tájékozódni a
premontreiek Árpád-kori viszonyai és így monostoraik védőszentjei tekintetében is, de ezek
sorában Eustachhal, más helyütt, mint éppen Csuton, nem találkozunk. A királyi rendelkezése.
állítására tehát, a premontreiek különös Eustach-kultusza tekintetében, innen tápot nem nyerhet.

Ha azonban a probléma megoldása érdekében tovább nyomozunk, eljutunk egy pre-
montrei monostorhoz, melynek védőszentje szent Hubert volt. Garáb premontrei prépostságát
talán még III. Béla előtt, a Kőkényes — Radnót-nemzettség alapította és első lakói a lotharin-
giai Riéválból jöttek.⁷ Egyebekben, a Nógrád megye délkeleti végében, a Zagyva-völgy egyik
mellékvölgyének végén, Pásztótól nem messze fekszik. Monostoregyháza védőszentje, Hubert
püspök, legendájának⁸ motívumai szerint ugyanúgy régtől fogva a vadászok védőszentje, mint
Eustachius és társai. Az idők folyamán, de már csak az általunk tárgyalt korszak végén jelenik
meg írásban is az a motívum, hogy Hubert, miként Eustach is, vadászat közben egy gyönyörű
szarvasgímet vesz üldözőbe, mielőtt azonban nyíla eltalálna, az állat megfordul és agancsai
között a kereszt jele tűnik fel.⁹ A Bollandisták arra a véleményre jutottak, hogy Hubert leg-
endájában ez a különben igen ismeretes motívum Eustach legendájából került át, mégpedig azért,
mert a két szent ünnepe vagy egyazon, vagy két egymást követő napon került a naptárakba.
Bizonyos az, hogy a motívumnak ez az összecserélődése a néphagyományban hamarabb jelent-
kezett, mint az írásos hagyományban. Bármint van is, a szarvas-csodától eltekintve, Eustach
és Hubert egyaránt a vadász népek különleges patrónusaiként szerepeltek a középkor százada-
iban is.¹⁰

⁴ Ilyen elnevezéssel fordulnak elő az Érdy-kódexben. Nyelvelméltár IV. 375.

⁵ L. *Oszwald Ferenc* i. m., a kiadások ugyanott.

⁶ Pl. *F. Lefèvre*, *L'Ordinaire de Prémontré d'après des manuscrits du XIIe et du XIIIe siècle*. Louvain, 1941. 136.

⁷ Garábról: *Oszwald Ferenc* i. m. 242.

⁸ A Hubert-legendák kiadása: *Acta Sanctorum*, November I. A szarvas-csoda moti-
vumról u. o. 780 és 825. A szarvas-jelenés helyét is megjelölő népi hagyományról 832 és 833.

⁹ Euszták (Eustathius, Eustachius — Plakidas) görög eredetű legendája bevezetéssel:
Acta Sanctorum, September VI. 106—137. A Bollandisták általában mesés elbeszélésnek tartják,
mely csak egyes részleteiben hiteles. Magát a szarvas-csodát is későbbi betoldásnak tartják
(VII—VIII. sz.). Ez a görög legenda előadásában így történt volna: Euszták katonáival vadászni
megy, s egy szarvascsapatra bukkant. A szarvasok között volt egy hatalmas termetű gyönyörű
állat, mely az erdő sűrűjébe vetette magát. Euszták üldözőbe veszi és egy sziklaormon állva
találja meg: *επί μὲν τῶν κερμάτων τοῦ ἐλάφου τὸν τύπον τοῦ τιμίου σταυροῦ ἵπερ τοῦ λαμ-
πρότητα τοῦ ἡλίου λάμποντα...* u. o. 125.

¹⁰ *Acta Sanctorum* November I. 825.

További kérdés, hogyan juthattak Hubert és Euszták mondájának egyező, vagy hasonló motívumai V. Istvánnak vagy környezetének tudására, hiszen nyilván ez a tudomásvétel szolgált az oklevél Eustachius különleges premontrei tiszteletére vonatkozó állítás alapjául. Teljes bizonyossággal nem tudunk nyilatkozni, de a megoldás közelébe segít az a feltevés, melyet V. Istvánnak egy 1265-ben kelt adománylevelén nyugodna. István, akkor még ifjabb király, Ágas-vár és tartozékainak sorsáról intézkedik, s a várbirtokok határait is megjártatja, és ez megtörténvén, az egész uradalmat Domokos fia, István mesternek, hűséges hívének eladományozza.¹¹ Hogy a király akkoriban maga is Ágas-vár környékén, esetleg magában a várban tartózkodott volna, teljes biztonsággal nem állíthatjuk. Minthogy azonban a Mátra „egy erdőséges ágán” Pásztó fölött romjaiban még ma is látható vár egyik birtoka Bárkány, a közelben levő Garábi szent Hubert prépostsága birtokával volt határos, a birtokokat elhatároló királyi ember minden bizonnyal, de talán az ifjabb királynak Ágas-várral, birtokviszonyaival és szomszédságaival ismerős más udvari embere¹² tudhatott valamit a garábi védőszent históriájáról és — mivel ez mint láttuk, másutt is megtörtént — előadásukban, és a király emlékezetében is a legenda motívumai összekeveredhettek és ennek következtében, midőn a csuti alapítást lezáró privilégialisban Eusztákról beszél, talán Hubert is az eszében járt. Így kerülhetett azután a csuti monostor végleges alapítólevelének szövegébe az az állítás, hogy a premontreiek szent Euszták különös tisztelői.

Ha meg a dolog valóban így áll, arra kell gondolnunk, hogy a királyt igazában talán nem is Hubert vagy Eustachius személyes kultuszának gondja vezette a csuti monostor alapításának befejezésében, hanem a két szent legendájának azonos motívumai a vadászat és a vadászok pártfogása tekintetében, és főként az, hogy Euszták legendájának fő motívuma a csodálatos szarvasra vadászás, valami hasonlóságot engedett feltételezni az egyik már létező premontrei monostor védőszentjének legendájával.

Ez a meggondolás azonban már további lépésre készítet. Ha a király Eustach kultuszának különös gondozására ügyelni kívánt és ezért bírta ezt a premontreiekre — bár ha a motiváció nem is egészen helytálló — Eustach kultuszának csak egy vonatkozása kelthette fel ilyen mértékben a király figyelmét és ez a szarvas-csoda. *A szarvas-csoda*, mely az Árpádok ősi családi birtokának egyik igen régi alapítású monostor templomában, az *Euszták-patrocínium révén a keresztény-kultusz formáiban és keresztény-értelmezésben mutatta be a király családjának, az Árpádoknak eredet-mondáját*. A király tehát midőn Eustachra hivatkozott és különös tiszteletéről kívánt gondoskodni, talán nem is az utolsó helyen, a csoda-szarvasra is gondolt, Nem joggatlanul következik ilyen módon a feltevés, hogy az 1272-ik évi privilégialis levél dispositióit, a királynak és kancelláriájának lelkes-hangú nyilatkozatait az a gond is szövegeztette éppen így, hogy a nagy királyi vadászó hely, a Csepel mellett, akkor még kiöntések, holtágak és mellékágak szövevényében megbúvó sziget szent Euszták-monostor egyháza, az „inter Meotidas paludes” vadászgató és egy másik csodálatos szarvast üldöző mondabeli ősökre is méltóképpen emlékeztessen.

Mezey László

Az orosz—olasz diplomáciai kapcsolatok néhány nyelvi emléke (17. század)

FOGARASI MIKLÓS

I. Az orosz nyelv történetének egyik fontos és nyelvészetileg igen kevésé feldolgozott emléke az az oklevél-gyűjtemény, amelyet 1851 és 1871 között adtak ki Szentpétervárott, s amely tíz kötetben magában foglalja az orosz állam és az európai államok diplomáciai, kereskedelmi, katonai kapcsolataira vonatkozó oklevél-anyagot 1488-tól 1699-ig.¹ Az anyag jellegét tekintve jelentős dokumentuma az orosz kancelláriai nyelv diplomáciai válfájának s eredeti orosz nyelvű okleveleket, valamint latin és más nyugati nyelvű oklevelek korabeli orosz fordításait tartalmazza.

¹¹ Árpádkori Új Okmánytár. XI. 544—548.o!

¹² Maguk a kegyurak is V. István hívei voltak: *Karácsonyi J.*, Magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig. II. Bp. 1901. 338.

¹ Памятники дипломатических сношений древней России съ Державами иностранными. Ч. I, Сношения съ Государствами Европейскими. I—X тт. СПб. 1851—1871. (A továbbiakban *ДС*, illetve jelölés nélkül csak a kötetszám római számmal s a lapszám arab számjeggyel.)